
TƏRANƏ TURAN RƏHİMLİ

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
DGYB Məsləhət Şurasının üzvü*

ABDULLA ŞAIQ VƏ TÜRKCÜLÜK

Azərbaycan xalqının, eləcə də ədəbi ictimaiyyətinin uzun illər uşaq şairi kimi tanıyıb sevdiyi, vətən övladlarının dil açan kimi şeirlərini əzbərlədiyi Abdulla Şaiq böyük türkçü, turançı şairdir. Yaşayıb yaratdığı dövrün xofu ilə yaradıcılıq platformasını dəyişmək zərurəti hiss edən, uşaq şairi olmaq məcburiyyətində qalan Şaiqin alovlu türkçü şeirləri XX əsrin əvvəllərində onun bu ideologiyasının öndərlərindən olduğunu isbatlayır. Şaiqin türkçülük ruhunda yazdığı, sovet dövründə ədəbi aləmə məlum olmayan şeirləri ilk dəfə 2004-cü ildə akademik Kamal Talıbzadənin redaktoru və ön söz müəllifi olduğu "Arazdan Turana" kitabında işıq üzü görmüşdür. 1905-ci ildən 1958-ci ilədək üç fərqli ictimai-siyasi şəraitdə, çar Rusiya dövrü, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illəri və sovet dövründə qələmə aldığı dəyərli lirik örnəklərin, poemalar və pyeslərin cəmləşdiyi "Arazdan Turana" kitabını diqqətlə nəzərdən keçirəndə şairin türk birliyi ideoloji məfkurəsinə

sonsuz sədaqətini görürük. Marş kimi yazdığı "Türk ədəmi-mərkəziyyət firqəsi "Musavat"a it-haf" şeirində oxuyuruq:

Birləşəlim, türk oğlu, bu yol millət yoludur,
Ünlə, zəfərlə, şanla tariximiz doludur.
Yürüyəlim irəli, haydı millət əsgəri,
Keçmişimiz şan, zəfər, durmayalım biz geri.¹

1918-ci ildə yazdığı bu şeirdə Şaiq türkün gücünün birləşməkdə olduğunu, onun tarixən yenilməzliyini, şanlı keçmişini tərənnüm edərək "Türk qafasında qorxu yuvalamaz, düşmənim!" deyərək türkün əsrlərlə dünyaya meydan oxuyan, qüdrətli imperiyaları çökdürən tarixi cəsarətini düşmənlərin yadına salır. Şeirinin ümumi ruhu böyük millətsevər və etiqadlı turançı olaraq tanınan qüdrətli türk şairi Mehmet Akif Ersoyun "İstiqlal marşı" ilə yaxınlıq təşkil edir. "Kim bu cənnət vətənin uğruna olmaz ki fəda, Şühəda fısqıracaq, torpağı sıxsan, şühəda" deyən Mehmet Akiflə "Süngümüzün ucundan damar qətrə-qətrə qan, Hürriyyətdən, vətəndən ölüncə keçməm, düşmən" deyən Şaiqi müqəddəs bir amal birləşdirir. Abdulla Şaiqin şeiri 1921-ci ildə qələmə

¹Şaiq A. Arazdan Turana. Bakı, "Nurlan", 2004, s.60.

alınmış “İstiqlal marş”ından 3 il öncə yazılıb. Hər iki əsərin qələmə alındığı illər türkün təhlükə ilə üz-ləşdiyi zamana təsadüf edir. Millətinin sabahı ilə bağlı həyəcanın, vətənin dar günlərinin yaşantılarının təsiri ilə yazılan hər iki şeirdə azadlıq düşmənlərinə nifrətlə yanaşı, türkün sarsılmaz gücünə inam var, onun xoşbəxt sabahlarına ümid var. Abdulla Şaiq bu inamı belə ifadə edir:

Dalğalanır üstümdə şanlı Turan bayrağı,
Alovlanır qəlbimdə “Ərgənəkon” ocağı.
Haydı, yola çıxalım, haqsızlığı yıxalım,
Turanda gün doğunca zülmətlə çarpışalım!²

Şaiqin müasiri Mehmet Akif də bir qədər sonra “İstiqlal marş”ında eyni həyəcanla vətən sevgisi və milli birlik sayəsində yadellilərin məğlub ediləcəyinə, ədalətin bərqərar olacağına, türkün haqqı olan istiqbalına qovuşacağına böyük inam və ümidini əks etdirir:

Dalğalan sən də şəfəqlər kimi ey şanlı hilal!
Olsun artıq tökülən qanlarımın hamısı halal.
Əbədiyyən sənə yox, xalqıma yox bil ki, zaval:

Haqqıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyyət;
Haqqıdır, Haqqa tapan millətimin istiqlal!³

Abdulla Şaiq bütün yaradıcılığı boyu Vətənin, millətin taleyüklü məsələlərinə son dərəcə həssas münasibət bildirən sənətkar olub. Bunu onun türkçülük mövzusunda yazdığı şeirlərində də aydın müşahidə etmək olur. 1918-ci ildə ermənipərəst siyasətçilərin və onların hərbi qüvvələrinin Bakını qan dənizinə çevirdiyi, bu fəlakətli günlərdə yeganə xilaskar kimi xalqın türk hərbi könüllülərinə ümid bəslədiyi vaxt Şaiq “Neçin böylə gecikdin (İntizar qarşısında)” şeirini yazır. Bu həmin hərbi könüllülər idi ki, onların sırasında Osmanlı İmperiyası tarixində əhəmiyyətli rol oynamış hərbi və siyasi xadim, ordu generalı Ənvər Paşanın və Abdulla Şaiqin böyük qardaşı, Balkan müharibəsində, Birinci Dünya müharibəsində, Qars-Ərdəhan cəbhəsində türk ordusu sıralarında ruslara, ermənilərə qarşı qəhrəmanlıqla vuruşan Yusif Ziyanın da silahlı dəstələri var idi. Vətəninin yaşadığı faciədən sonra qəlbi qırılmış, ruhu sönük, “ömür şüşəsi daşa dəymiş”, həyatı parçalanmış şair “Neçin böylə gecikdin” şeirin-

²Şaiq A. Arazdan Turana. Bakı, “Nurlan”, 2004, s.60.

³Ersay M.A. Mehmet Akif Ersoy. “Safahat” İstanbul, 1993.

də xilaskar türk ordusunun intizarında olan millətinin duyğularını dilə gətirir. Bu şeirdə milli kədər yetim qalan uşaqların, ərinin itirən gəlinlərin göz yaşıyla sulanmış yollarda türk ordusunu gözləməkdən bənizlərinin saralması, ürəklərinin qəmdən parçalanması kimi təsirli bədii lövhələrdə öz əksini tapır. Şeirdəki “sən gəlməsən” gümanının cavabı ürəkləri sızladır, türk gəlməsə, “xarabaya dönən qəlb abad olmaz”, “ürəklər heç şad olmaz”, “günəş doğmaz, ümid gülü açılmaz” ... “Neçin böylə gecikdin?” çətin gündə qardaşın qardaşa ərki ilə yazılıb. Bu ritorik sualda, eləcə də şeirin məzmunundakı giley-güzar motivində dar macalda doğmasından kömək ummaq çaları var. Şaiq “Başqasını istəməm də, ey türk, çabuk sən gəl, sən, Bəkləməkdən yoruldu, eh, işte gec qaldın, nədən?” deyə türkün yalnız türkdən, öz qardaşından kömək gözlədiyini bildirir.

Həmin müsibətli günlərin təsirindən doğan eyni poetik ovqatı, dərin bədii həyəcanı şairin “Vətənin yanıq səsi” şeirində də müşahidə edirik. Altaylardan gələn o altun oxlu, mizraqlı, “Altun ordu” türkününü söyləyərək əsrləri adlayan ordunun həsrəti bu şeirdə də sonsuz kədərlə dilə gətirilir. Bu Altun ordunu türk şairi, tənzimat dövrü ədəbiyyatının nümayəndəsi Əhməd Hikmət Müftüoğlunun əsərində də görürük. Əhməd Hikmətin 18 hekayədən ibarət

“Çağlayanlar” kitabında toplanmış beşinci fəsil “Altun ordu” adlanır, Abdulla Şaiq bu hekayəni 1919-cu ildə nəşr edilən “Türk çələngi” dərsliyində də daxil etmişdi. Ə.H.Müftüoğlunun əsərində türkün əcdadlarının nədən yurdlarından köç etməsi, daha sonra Altun ordu kimi dünyanın dörd tərəfinə səpələnib başqa millətlərə necə təsir göstərməsi haqqında bəhs olunur. Şaiqin şeirində isə dar gündə olan Azərbaycan Altun ordunun yolunu gözləyir. Türkün Şərqi, Qərbi, Cənubi yol açan, Alpı, Himalayı Karpata şənləndirən Altun ordusunun fərağında taleyindən kəsən lirik “mən” sonsuz həsrətlə “Sizlər üçün qollarımı açmışam” deyə fəryad edir:

Ananız, bak, sürüklənir yerlərdə,
Hər yanına xəncər, nəştər saplanmış.
Düşmüş də pək təhlükəli bir dərdə,
Sizlər, ağlar, bağı qan, xırpalanmış.⁴

Şair şeirdə “ana” deyə Azərbaycanı, “baba” (yəni, ata) deyə Türkiyəni anır. Burada türkün adı “Altayları andıran dəmir ürəkli bir nəslin övladı”, “qəlbində iman, zəfər daşıyan Oğuzların, Elxanların əh-fadı” kimi ehtiramla anılır. “Anacığım, qanımız həp

⁴Şaiq A. Arazdan Turana. Bakı, “Nurlan”, 2004, s.65.

əski qan" deyə türk xalqlarının eyni soydan, kökdən olduğunu xatırladan şair "Bu torpaqlar qanımızla boyansa, Nəfəsimiz qalınca öc alarız" deyə Azərbaycanın qisasının da alınacağını, hər obada, hər ocağın başında bir qəhrəmanın fürsət gözlədiyini vurğulayır.

Milli şüurun formalaşması, milli kimliyin tanıdılması yolunda qələm çalan, Azərbaycanı Turandan ayrı təsəvvür etməyən şairin 1919-cu ildə yazdığı, "Qurtuluş" qəzetinin 20 aprel 1920-ci il sayında dərc etdirdiyi "Arazdan Turana" şeirində isə böyük bir haray, bir çağırış nidası var:

Ox qardaşım, dinlə bəni bir zaman!
İztirablar içində çırpınır şimdi Turan.
Girmiş sehrli divlər qızıl alma bağına,
Qara quzğun uçuşmuş soluna və sağına.

Türk xalqları ədəbiyyatında türkçülüyn rəmzi sayılan, Şaiqin digər əsərlərində də adı keçən "qızıl alma" simvolundan istifadə ilə şair Türk torpaqlarının yerdən divlərin əsarətində, göydən quzğunların mühasirəsində olduğunu yazmaqla dörd qütbdən düşmənlərin Türk torpaqlarına göz dikdiyinə işarə edir. O, göstərir ki, sehrli divlər bu "qızıl alma" bağını ələ keçirib, qara quzğunlar Turanın dörd tərəfi-

ni sarıb. Şair Kür, Araz, Quzğun dənizi kimi alleqorik obrazları ilə Turan düşmənlərinə sonsuz qəzəbini ifadə edir. "Quzğun dənizi" dedikdə, o, burada Xəzər dənizini nəzərdə tutur, Xəzəri qədim türklərin adlandırdığı kimi, "Quzğun dənizi" adıyla obrazlaşdırır. Mənsəbi Bingöl ətlərindən başlayan Araz Kürlə, "Quzğun dənizi" ilə birləşərək Turanı xilas edir, "Quzğun dənizi"nin (Xəzərin) ay-ulduzlu bənizi yenə güzgü kimi parıldayır, qızıl alma bağına yağılar ayaq basa bilmir. Şair dolayısı ilə göstərir ki, türkün türkə dayaq olmadığı yerdə Turan yoxdur, onun varlığı imkansızdır.

Abdulla Şaiq türkçülük uğrunda mübarizələrin boşə getməyəcəyinə, Turanın gerçək olacağına bütün ruhu ilə inanırdı. Gənc yaşda dünyadan köçən, ictimai həyatda fəal rolu olmuş bacısı Ruqiyyə xanımın məzar daşında yazdığı şeirdə də bu inamı görürük:

Rahat uyu bu məzarda, türk qızı,
Oxşar səni türkün ayı, yıldızı.
Türklük üçün sərf etdiyin əməklər
Boşə getməz, bir gün açar çiçəklər.

Şaiqin türkçü şeirlərində bir ülkər var, parıltısı göz qamaşdıran, Turan göylərindən türkü işığına

səsləyən Ülkər. Bu ülkər ağ hilalın yanında cazibəsi-
ni min qat artıran, türk bayraqlarında əks olunan
səkkiz guşəli ulduzdur. Şairin şeirlərində odu ilə ca-
hanı isidən, nuru ilə zülməti ziyalandıran bu ülkər
bəzən o qədər parlaqdır ki, qaranlıqdan qurtuluş
yolunda tək ümid onadır:

Sənədir ümidim, ey parlaq ülkər,
Mən də bir yolçuyam itkin, dərbədər.
Qurtuluş yolunu mənə də göstər,
Mələkdən, fələkdən uca sandığım.
("Ülkər")⁵

"Yeni ay doğarkən" şeirində isə həmin ülkər
(ülkərlər) əvvəlki parlaqlığında deyil, işığı sönük,
kiçik və uzaq görünür. Çünki bu ülkərlər bir-birinə
yaxın deyil. Şair səmadakı ülkərlərin-ulduzların işı-
ğının belə zəif olmasını məhz onların bir-birindən
uzaq düşməsi ilə əlaqələndirir. Eynilə, türk dövlət-
lərinin bir-birindən qoparılararaq ayrı salındığı, zəif-
lədildiyi kimi... Türk övladı Yavuzun anası ilə dialo-
qunda oxuyuruq:

O ülkərdir, anneciyim, bak nə qədər ufaqdır,
İşıqları pək sönük, həm bir-birindən uzaqdır.

⁵Şaiq A. Arazdan Turana. Bakı, "Nurlan", 2004, s.72.

Bən istərim yeddi ülkər qovuşsun bir-birinə,
Üzərmizdə Günəş gibi doğsun ülkər yerinə.⁶

Burada türk birliyi, türk dövlətlərinin birləşməsi
ideyası aydın sezilir. Şair ulduzların birləşib günəş
olması arzusunı dilə gətirərkən türk qövmünün də
ulduzkən günəş imkanından, bütün dünyada parla-
maq, "üfüqlərə çökən qara buludları inlətmək" gü-
cündən bəhs edir. A.Şaiq "O Günəşdir iştə bənim
taleyimin ülkəri!" dedikdə, bütün türk dövlətləri ki-
mi Azərbaycanın da nicatını, taleyinin dəyişməsini
türk birliyi ilə əlaqələndirir. Bu şeirdə türk bikələri
qiyafətindəki alicənab ananın oğluna "Öylə isə, anlı
oğlum, o ayı, o yildızları, Bir-birinə bitişdirib uğurlu
bir günəş yap!" nəsihəti əslində türkə ulu çağırışdır.

"İstəkli nəvəm Ülkərə" şeirində də şairin yenə
həmin ülkərin üzünə güləcəyini gözlədiyi səhərlər-
dən biri açılıb:

Bir gün səhər dalmışdım ulduzların seyrinə,
Gözləyirdim üzümə haçan gülər Ülkərim.
Mən ulduzlar içində ona çoxdan vurğunam,
Görünuncə üzümə işıq səpər Ülkərim.⁷

⁶Şaiq A. Arazdan Turana. Bakı, "Nurlan", 2004, s.71.

⁷Şaiq A. Arazdan Turana. Bakı, "Nurlan", 2004, s.108.

Turan göylərində nə vaxtsa günəş kimi parlacağından ümidini üzmədiyi o ölkənin şərəfinə Şaiq nəvəsinə “Ülkər” adını qoyur. Buradaca xatırlamaq yerinə düşər ki, o, öz övladlarına da türklüyün şərəfinə türk adları vermişdi: Kamal (Mustafa Kamal Atatürkün adı ilə), İldırım, Altunsaç... Sovet hakimiyyətinin öz mövqeyini çoxdan möhkəmlətdiyi, SSRİ-nin dünyanın siyasi taleyində söz sahibi olan iki ən güclü, hegemon dövlətdən biri olduğu, türkçülüyün, Turanın əlçatmaz, ünyetməz xəyal kimi göründüyü 1958-ci ildə Abdulla Şaiq böyük cəsarətlə “Mən ulduzlar içində ona çoxdan vurğunam” deyirdi, bir daha şeirlərindəki solmaz türkçülük sevgisini yada salır, unudulmağa qoymurdu.

Abdulla Şaiqin fəaliyyətinin bütün sahələrində türkçülük missiyasını uğurla yerinə yetirdiyini müşahidə edirik. Böyük türkçü şair Hüseyn Cavidin yaxın dostu və məsləkdaşı kimi, Azərbaycanda türk ocağının qurucularından biri kimi, ilk məktəbin yaradıcısı və dərsliklər müəllifi kimi də Şaiq hər zaman öz türkçü mövqeyinə sadıq qalıb. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, yazdığı dərsliklərdə Azərbaycan övladlarını daha çox türk ədəbiyyatı nümunələri ilə tanış etmək, onların bədii zövqünü bu əsərlərin təsirilə milli yöndə formalaşdırmaq məqsədini yerinə yetirmişdi. Bu dərsliklərə Ziya Göyalp,

Əli bəy Hüseynzadə, Rza Tofiq, Əhməd Hikmət, Tofiq Fikrət, Samipaşazadə Sezai, Cenap Şahabəddin, İsmayıl Hikmət və başqa türkçü yazıçıların əsərləri və tərcümeyi-halı daxil edilmişdi.

“Şair və qadın” dramatik poemasında lirik qəhrəmanın diliylə “Yaşamaram sevgi, ümid, imansız” deyən Abdulla Şaiq bütün varlığıyla, türkçü romantik ruhuyla Vətənə, millətə sevginin qalib gələcəyi, türk ocağının yenidən və daha gur şölələncəyi günlərə ümid edir, inanırdı.